

Лілія Рябовол,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри державно-правових
дисциплін та адміністративного права
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ПРАВОРОЗУМІННЯ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА: ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Встановлено такі напрями дослідження праворозуміння на сучасному етапі: активна й ґрунтовна робота зазначеної проблеми фахівцями з різних галузей знань; проведення досліджень на основі методологічного плюралізму; перегляд потенціалу категорії праворозуміння для розв'язання завдань юридичної теорії та практики; загальна людиноцілеспрямованість досліджень.

Ключові слова: праворозуміння, право, дослідження, тенденції, теорія права, філософія права.

Рябовол Л.

Pravoponimanie kak nauchnaya problema: nekotorye tendentsii sovremennoogo etapa issledovaniya.

Установлены такие направления исследования правопонимания на современном этапе: активная и основательная разработка обозначенной проблемы специалистами в разных областях знаний; проведение исследований на основе методологического плюрализма; пересмотр потенциала категории правопонимание для решения задач юридической теории и практики; общая человекоцеленаправленность исследований.

Ключевые слова: правопонимание, право, исследование, тенденции, теория права, философия права.

Ryabovol L.

Understanding of law as a scientific problem: some trends of the modern stage of research.

The following directions of the study of the understanding of law at the present stage are established: active and thorough development of this problem by specialists from different fields of knowledge; conducting research on the basis of methodological pluralism; review the potential of the category of the understanding of law for solving the problems of legal theory and practice; general human focus research.

Keywords: understanding of law, law, research, trends, theory of law, philosophy of law.

Праворозуміння як наукова категорія є сумою науково обґрунтованих знань про відповідне явище (тобто, право) та розкриває не лише безпосередньо юридичний, але й політичний, соціальний, економічний, моральний та інші аспекти його змісту [16, с. 48]. Як багатоаспектне явище право формується, створюється та розвивається під впливом різноманітних чинників об'єктивного й суб'єктивного характеру. Відбиваючи уявлення людей про право і ставлення до нього у соціумі, праворозуміння й саме постійно змінюється. У зв'язку з цим, у правовій сфері постають нові теоретичні й практичні питання, пошук відповідей на які здійснюється у площині дослідження розуміння права. Саме тому окреслена наукова проблема не втрачає своєї актуальності.

Сучасний етап її дослідження якісно відрізняється від попередніх етапів. Як творення, так і розуміння права сьогодні відбувається в складних політичних, соціально-економічних і соціокультурних умовах. Визначальним для України є те, що її правова сфера реформується в контексті інтеграції в європейський і світовий правовий простір. Цей процес суттєво ускладнюється тим, що вітчизняною юриспруденцією поки що не відкинуто радянсько-правову традицію. А. Кучук характеризує стан вітчизняної правничої науки як контамінаційний, такий, що включає як здобутки західної правової традиції, так і положення радянської юриспруденції, а іманентними властивостями окремих положень теорії держави і права залишається задогматизованість, орієнтованість на захист інтересів не людини як вищої соціальної цінності, а держави. Вітчизняна правова доктрина у частині розуміння права має бути змінена, вважає вчений, і пов'язує це з рецепцією європейських аксіологічних концептів (rule of law, Rechtsstaat, Etat de Droit та ін. [8, с. 5–6]). Проте концептуальний перегляд як змісту й суспільного призначення права, так і сутності самого праворозуміння наразі не завершено. Пошуки адекватних наукових підходів тривають, при цьому позначаються тенденціями – певною спрямованістю відповідних досліджень, проведенням їх у визначених напрямках на основі інноваційних підходів та/або зі встановленням нових якостей/властивостей праворозуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливий науковий інтерес ця проблематика традиційно викликає у фахівців з філософії права. Проте сьогодні, як вказує Ю. Шемшученко, ця наука розглядає право з погляду онтологічного аналізу його місця і ролі в загально-історичному поступі людства, що уможливує глибше розуміння, вдосконалення, і навіть перетворення права та правової системи в Україні відповідно до потреб соціального поступу і реальних суспільних можливостей [19, с. 8]. З таких позицій праворозуміння вивчали І. Коваленко (феноменологічне осягнення права), В. Кравець (типи праворозуміння як методології основних філософсько-правових дискурсів), Г. Лук'янова (праворозуміння як категорія доктринальної правосвідомості), П. Плавич (філософсько-правовий аналіз сучасного праворозуміння), К. Шелестов (домінуюче праворозуміння) та ін.

Окреслена проблематика є предметом наукових досліджень фахівців з теорії та історії права: С. Алаіс (праворозуміння в основних школах права), О. Ковальчук (історична школа праворозуміння), П. Рабінович (сутність, класифікація, потреба інтерпретація праворозуміння) та ін. Як частину предметного поля галузевих юридичних наук з урахуванням відповідної специфіки її вивчали В. Бабаніна (концепції праворозуміння у контексті кримінального законодавства), В. Бігун (судове праворозуміння в механізмі забезпечення прав людини), О. Васянович (праворозуміння правових звичаїв сучасності), М. Сьнікова (сучасні концепції розуміння прав людини), В. Навроцький (розуміння кримінального права з позицій природного права), О. Тихомиров (компаративний підхід до праворозуміння) та ін. В її розв'язанні з позицій юриспруденції також брали участь Х. Бехруз, І. Гетьман, О. Зайчук, С. Кожевников, В. Кривицький, С. Максимов, В. Нерсисянц, А. Нечипоренко, Н. Оніщенко, О. Яценко та ін. Розглядається вона й у площині інших галузей знань, зокрема філософії, політології.

Загалом у контексті пошуку оптимальної моделі праворозуміння, адекватної сучасним реаліям, така наукова проблема активно й ґрунтовно розробляється, що відповідно можна розглядати як тенденцію сучасного етапу її вивчення. Водночас у доступних нам працях зустрічаються лише поодинокі випадки встановлення тенденцій сучасного етапу дослідження окресленої проблематики. Наприклад, за О. Святоцьким, загальноновизнаною нині є тенденція змістовного урізноманітнення праворозуміння. П. Рабінович також оцінює плюралізацію праворозуміння як закономірність, крім того, вказує на людиноцентристське спрямування праворозуміння [15, с. 6; 9].

Мета статті – окреслити загальну спрямованість та конкретні напрямки дослідження проблематики праворозуміння на основі аналізу наукових праць вітчизняних вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що тенденції дослідження праворозуміння детермінуються загальними тенденціями становлення вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції. Визначальним наразі є суттєва зміна меж її філософсько-методологічного самовизначення, розгляд права не тільки як соціальної регулювальної системи, а і як чинника культури, феномена сучасної цивілізації, що, як вказує М. Кельман, задає відповідним дослідженням соціокультурний контекст [6, с. 2].

Принципові зміни в методології юридичної науки, передусім «перехід від методологічного монізму до світоглядно-методологічного плюралізму» [6, с. 1], мають відобразитися й на дослідженнях праворозуміння. Це необхідно з огляду на те, що, як встановив А. Кучук, єдиний підхід до змісту права, прав людини відсутній навіть у межах Європи. На цій підставі вчений зробив висновок про неуніверсальність права й відповідно існування різних підходів до розуміння права, різного сприйняття правових явищ, що можуть позначатися одним і тим самим терміном [8, с. 2–3].

Зазвичай дослідження праворозуміння, як констатує Т. Дудаш, засновуються на класичній раціоналістичній парадигмі пізнання, згідно з якою право – об'єктивна реальність, що розвивається за закономірностями, які пізнаються людиною посередництвом певних загальнонаукових логічних процедур і методів. Водночас оцінність праворозуміння зумовлює потребу в застосуванні ірраціональної методології до його дослідження. Найбільш перспективною вченій видається загальна теорія розуміння – герменевтика, яка на перший план виводить суб'єктивний, людський чинник, дозволяючи дослідити праворозуміння не ззовні, застосовуючи суто раціоналістичні засоби логіки, а зсередини – з позиції людини як творчого, активного суб'єкта, неповторної індивідуальності [3, с. 132–133].

Саме з огляду на це доцільно проводити аналіз визначень поняття «праворозуміння», запропонованих вітчизняними вченими. Переважно вони поділяють думку С. Алексеєва, згідно з якою праворозуміння є науковою категорією, яка відображає не лише процес, але й результат цілеспрямованої розумової діяльності людини та охоплює пізнання права, його оцінку і ставлення до нього як до цілісного соціального явища [1, с. 169]. Усвідомлення права відображає позицію суб'єкта, який бере участь в інтелектуальному процесі праворозуміння, отже, акцентує Г. Лук'янова, праворозуміння завжди є суб'єктивним, оригінальним, хоча уявлення різних людей про право можуть збігатися [10, с. 21]. При цьому М. Козюбра зазначає, що ставлення людей до права, його осмислення й оцінка визначаються не тільки і не стільки науковими міркуваннями,

скільки ціннісними установками та уявленнями, адже право – не лише наука, а й мистецтво, своєрідна духовна призма, крізь яку пропускається і переживається оточуючий світ, ґрунтується не тільки на знанні, а й на певних цінностях (справедливості, свободі, рівності тощо) [7, с. 14]. Отже, праворозуміння постає як певна теоретична конструкція, що існує у свідомості людини та допомагає зрозуміти конкретні явища об'єктивної дійсності. Саме у цьому С. Несинова та Ю. Палєєва вбачають цінність такої наукової позиції [12, с. 65].

У сучасних дослідженнях переглядається потенціал праворозуміння як наукової категорії для розв'язання завдань юридичної теорії й практики. Так, В. Плавич [14, с. 9] вивчає праворозуміння з огляду на його значення для різноманітних правових конструкцій і зокрема для правового регулювання, основу якого завжди закладає конкретна концепція праворозуміння. І. Ситар [17, с. 41] досліджує його як методологічний інструментарій акультураційних процесів у праві, важливими для яких є історико-теоретичні аспекти праворозуміння. Відповідні наукові результати дають підстави розглядати праворозуміння як критерій для типології/класифікації правових систем. При цьому специфічне праворозуміння, яке відображає історичні, соціальні, культурні, ідеологічні, релігійні та інші особливості розвитку суспільства й відбиває відповідні уявлення про право як таке К. Шелестов [18, с. 1] визначає як домінуюче у конкретній правовій системі.

Перспективним для дослідження праворозуміння вважається антропологічний, антропоцентричний, антропо-соціокультурний, соціально-антропологічний, філософсько-антропологічний, антропо-соціологічний підхід, який дозволяє розглянути право одночасно як невід'ємний складник життя суспільства, культури у найбільш широкому її розумінні, як показник рівня загального розвитку і водночас «продукт» певного соціуму на конкретному етапі його становлення. Доцільність такого підходу доводять В. Бачинін, В. Завальнюк, А. Ковлер, С. Максимов, П. Рікбор, Л. Удовика, О. Юлдашев та ін. Зокрема, вчені наводять такі аргументи:

– врахування особливостей соціокультурної антропології уможливило історичне пізнання права як соціально й історично зумовленого явища – невід'ємної частини культури певного суспільства і людства загалом (Д. Гудима) [2, с. 59];

– полікультурність соціуму, що чітко проявилась на фоні глобалізації, релятивізм прав людини зумовлюють розгляд права не як прескриптивного тексту, а як соціокультурного явища; динамічність і тісний взаємозв'язок права з іншими соціальними явищами є його іманентною властивістю; право має соціокультурну природу, є соціокультурним феноменом, зміст якого відрізняється у кожній з культур (цивілізацій) (А. Кучук) [8, с. 1, 3, 4–5];

– антропологічний підхід дозволяє визначити цінність людини у правовій реальності та комплексно осмислити феномени людини і права, що виявляється в дослідженні права в людському вимірі (Г. Лук'янова) [9, с. 3];

– антропологічний підхід є основою подолання етноцентристського погляду на соціальний розвиток людини і суспільства й налагодження зв'язків між цивілізаціями, правовими системами, державами й людьми, що представляють різні правові культури (В. Завальнюк) [4, с. 312];

– антропологічний підхід дозволяє застосовувати висновки про генезу права та правової культури у різних націй для вирішення сучасних проблем взаємодії правових культур у рамках єдиних держав, зокрема, на тлі масової імміграції цілих груп і спільнот, коли відбувається зіткнення різних світоглядних систем, при цьому іммігранти не бажають асимілюватися, натомість вимагають від західного суспільства визнання цінності їх власної культури (С. Калінін) [5, с. 146; 148].

Враховуючи те, що праворозуміння – не лише знання про право, але й ціннісне ставлення до нього, у дослідженнях з цієї проблематики реалізують аксіологічний підхід, який дозволяє розглянути право як цінність, правові цінності, цінності у праві. Як вказує Ю. Шемшученко [19, с. 8], філософське вчення про цінності/аксіологія розглядає право як соціальну цінність і благо, покликане реалізувати такі цінності, як існування суспільства і життя людини шляхом визнання й захисту державою таких фундаментальних цінностей, як свобода, рівність, відповідальність, справедливість.

У своїх працях з проблематики праворозуміння вчені, як правило, інтегрують антропоцентричний та аксіологічний підходи, що дозволяє дослідити право як складне і водночас цілісне соціально й культурно детерміноване явище, феномен людського буття та визначають його роль у суспільстві, передусім, щодо утвердження загальнолюдських цінностей. Ю. Оборотов, наприклад, розглядає право як ціннісно-нормативну систему, націлену на закріплення, ранжування, перерозподіл і охорону цінностей, а також на інформування про цінності, які таким чином стають цінностями права/правовими цінностями, що несуть у собі цивілізаційні й культурні нашарування, пов'язані з розумінням свободи, справедливості, порядку, збереження себе, близьких і всієї соціальної цілісності. Ціннісно-нормативне праворозуміння транслює право через віки й покоління за допомогою правового менталітету, правових традицій, інститутів, що дає можливість простежити історичну зумовленість права, його моральну обґрунтованість і відповідність традиційним релігійним основам. Цінніс-

но-нормативна система права розрахована на її визнання народом, тобто легітиміацію, що забезпечує дієвість та ефективність права. Вчений також акцентує, що поряд зі зростаючою антропологізацією та аксіологізацією права помітнює стає все більша його духовна спрямованість [13, с. 49; 54].

Пропонуючи авторську дефініцію поняття «позитивне право», Р. Луцький також виходить з багатоманітних соціокультурних засад суспільного життя, в основі яких – цілісна нормативна система соціального регулювання. Вчений доводить необхідність у відмові від розгляду позитивного права як засобу фактично диктаторського панування держави над людиною, що було поширено за радянських часів, а також у наданні його змісту ціннісної основи, закріпленої у базових положеннях природно-правових доктрин та втіленої у сучасному міжнародному і європейському праві. За такого підходу позитивне право у поєднанні з природним правом стає інструментом, який скеровує розвиток суспільства й державності. Більше того, якщо позитивне право не відображає соціокультурну складову державного розвитку, воно не буде належним чином реалізовуватися у будь-якій формі, незважаючи на всі зусилля органів державної влади, у тому числі примусового характеру, натомість буде залишатися «мертвою буквою на папері», а його норми будуть постійно порушуватися [11, с. 2; 5].

Все частіше вчені використовують системний підхід, що дозволяє розглянути праворозуміння як цілісну систему. В наших попередніх працях ми вже вказували, що вчення про право і праворозуміння розвивається у контексті загального розвитку суспільства, водночас на конкретному етапі та в конкретній державі зумовлюється соціально-економічними, політичними, правовими, культурними, географічними, демографічними особливостями як зовнішніми чинниками праворозуміння. Розглядаючи право як явище, що безпосередньо пов'язане з конкретним буттям, функціонує у глибинах життя, рухається в часі та змінюється разом із ним. М. Козюбра вказує і на цивілізаційні, релігійні, моральні, національні, міжнародні чинники впливу на праворозуміння [7, с. 20]. Т. Андрусак розглядає праворозуміння як складову правової думки, К. Шелестов – як систематизовану сукупність складників: суб'єкта праворозуміння – людини, яка здійснює відповідну інтелектуальну діяльність, об'єкта праворозуміння – безпосередньо права, на пізнання якого спрямована така діяльність, змісту праворозуміння [18, с. 12].

Г. Лук'янова також виокремила й описала суб'єктів, об'єкт та зміст праворозуміння як компоненти його структури [10, с. 21]. Крім того, вчена обґрунтувала комплементарно-цілісну концепцію праворозуміння, в основі якої інтеграційний підхід, що, на її думку, здатний подолати полярності типів праворозуміння і консолідувати загальнонаукову методологічну єдність позитивістських, природно-правових та соціологічних пізнавальних моделей. Згідно з цією концепцією, право – своєрідне та відносно самостійне, цілісне системне історико-культурне явище духовного життя суспільства, що виникає у формі безперервної соціальної комунікації, має текстуальну (семіотичну), аксіологічну, феноменологічну, функціональну та діяльну складові та перебуває під істотним впливом глобалізаційних процесів як передумов універсалізації праворозуміння. Цю концепцію репрезентовано як новий напрям у розвитку як вітчизняної, так і зарубіжної правової думки [9, с. 3–4].

Системний підхід передбачає лінійний, закономірний розвиток складно структурованих утворень. Поряд із ним популярності, як вказує М. Козюбра, набув синергетичний підхід до праворозуміння, відповідно до якого всі природні та суспільні системи, включаючи й правові, розвиваються нелінійно, тобто з великою долею випадковості, тому їх неможливо інтерпретувати виключно через таку наукову парадигму, як закономірність, натомість генератором нового в таких системах є випадковість. Саме синергетичний підхід дозволяє виявити принципово нові знання про право та сформувати якщо й не цілком новий його образ, то принаймні виявити нові грані [7, с. 12].

Висновки. У результаті аналізу наукової літератури з проблематики праворозуміння ми встановили деякі тенденції – напрями її дослідження на сучасному етапі. У контексті пошуку оптимальної моделі праворозуміння, адекватної сучасним реаліям, ця наукова проблема активно й ґрунтовно розробляється фахівцями з різних галузей знань, не лише правничих наук, але й філософії, політології. Відповідні дослідження проводяться з урахуванням принципових змін в юридичній науці, які відбуваються під впливом світової та європейської правової думки і пов'язані з імплементацією методологічного плюралізму. Вітчизняні вчені переважно поділяють думку, що праворозуміння – наукова категорія, яка відображає не лише процес, але й результат цілеспрямованої розумової діяльності людини та охоплює пізнання права, його оцінку і ставлення до нього як до цілісного соціального явища. Сучасні дослідники розглядають праворозуміння як категорію доктринальної правосвідомості, водночас переглядають її потенціал для розв'язання завдань юридичної теорії та практики, вивчають праворозуміння з огляду на значення для правового регулювання як критерій класифікації правових систем тощо.

Інтеграція соціально-антропологічного, аксіологічного та системного підходів дозволяє вченим зрозуміти право як складне, соціально й історично детерміноване явище. Результатами їх досліджень є обґрунтування авторських концепцій праворозуміння (комплементарно-цілісної, нормативно-ціннісної). Враховуючи цілісну нормативну систему соціального регулювання багатоманітних соціокультурних засад суспільного життя, переглядається сутність позитивного права, вивчаються можливості його синергії з природним пра-

вом. Принципово нові знання про право дозволяє виявити синергетичний підхід, за яким праворозуміння – явище, що розвивається нелінійно, ймовірно. Всі ці процеси зумовлені нагальною необхідністю втілення у концептуально-методологічне поле вітчизняної юриспруденції людиноцілеспрямованого підходу.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : Из-во БЕК, 1995. – 320 с.
2. Гудима Д. Права людини: досвід дослідження з позиції соціально-антропологічного підходу. / Д. Гудима // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Другого всеукраїнського «круглого столу» (Львів, 1-2 грудня 2006 р.). Львів : Край, 2007. – С. 59–81.
3. Дудащ Т. Праворозуміння: антропологічна сутність / Т. Дудащ // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Другого всеукраїнського «круглого столу» (Львів, 1-2 грудня 2006 р.). Львів : Край, 2007. – С. 131–144.
4. Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку / В. В. Завальнюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 47. – С. 309–312.
5. Калинин С. Проблемы антропологии права в контексте кризиса западного правопонимания / С. Калинин // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Другого всеукраїнського «круглого столу» (Львів, 1-2 грудня 2006 р.). – Львів : Край, 2007. – С. 145–148.
6. Кельман М. С. Методология сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. докт. юрид. наук : 12.00.01 / М. С. Кельман. – К., 2013. – 42 с.
7. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, тити та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С. 10–21.
8. Кучук А. М. Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти : автореф. дис. докт. юрид. наук : 12.00.01 / А. М. Кучук. – Івано-Франківськ, 2013. – 38 с.
9. Лук'янова Г. Ю. Комплементарно-цілісна концепція праворозуміння (аспекти загальної теорії): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 / Г. Ю. Лук'янова. – Львів, 2013. – 21 с.
10. Лук'янова Г. Ю. Праворозуміння як категорія доктринальної правосвідомості / Г. Ю. Лук'янова // Науковий вісник Херсонського державного університету 2015. – Вип. 6. – Т. 1. – С. 19–22. – (Серія: «Юридичні науки»).
11. Луцький Р. П. Теоретико-правові засади формування та розвитку сучасного позитивного права : дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.12 / Р. П. Луцький. – К., 2017. – 490 с.
12. Несинова С. В. Генезис розвитку вчень про право і праворозуміння: історія і сучасність / С. В. Несинова, Ю. С. Палєєва // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2013. – Вип. 23. – Ч. 1. Т. 1. С. 64–67. – (Серія: «Право»).
13. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права / Ю. Оборотов // Право України. – 2010. – № 4. – С. 49–55.
14. Плавич В. П. Феномен права як соціорегулятор і модель правової дійсності / В. П. Плавич // Часопис Київського університету права. – 2011. – №. 1. – С. 9–13.
15. Праворозуміння – фундамент юридичної науки та практики : Інтерв'ю д-ра юрид. наук, проф., академіка НАПрН України Петра Рабіновича – головному редакторові журналу «Право України», д-ру юрид. наук, проф., академіку НАПрН України Олександрі Святоцькому // Право України. – 2010. – № 4. – С. 4–10.
16. Рябовол Л. Т. Праворозуміння як категорія юридичної науки Порівняльно-аналітичне право. [Електронний ресурс] / Л. Т. Рябовол // 2019. № 5. – С. 47–50. Режим доступу : http://par.in.ua/5_2018/11.pdf.
17. Ситар І. Праворозуміння як методологічний інструментарій акультураційних процесів (у контексті класифікації правових систем) / І. Ситар // National Law Journal: theory and practice. – 2014 (June). – С. 40–43.
18. Шелестов К. О. Домінуюче праворозуміння у функціонуванні правових систем : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / К. О. Шелестов. – Одеса, 2010. – 21 с.
19. Шемиученко Ю. С. Актуальні проблеми філософії права Ю. С. Шемиученко // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 7–9.

References

1. Alekseev, S. S. (1995). *Teoriya prava [Theory of law]*. Moscow: Yzdatelstvo BEK [in Russian].
2. Gudyma, D. (2007). *Prava lyudyny: dosvid doslidzhennya z pozyciyi socialno-antropologichnogo pidhodu [Human rights: research experience from the standpoint of socio-anthropological approach]*. *Antropologiya prava: filosofskiy ta yurydychnyj vymiry (stan, problemy, perspektivy) – Anthropology of law: philosophical and legal dimensions (state, problems, perspectives)*. Lviv: Kraj [in Ukrainian].

3. Dudash, T. (2007). *Pravorozuminnyya: antropolohichna sutnist [Legal Understanding: Anthropological Essence]. Antropolohiya prava: filosofskyi ta yurydychnyy vymiry (stan, problemy, perspektyvy) – Anthropology of law: philosophical and legal dimensions (state, problems, perspectives)*. Lviv: Kraj [in Ukrainian].
4. Zavalnyuk, V. V. (2009). *Rol yurydychnoyi antropolohiyi u suchasnomu pravovomu rozvytku [The role of legal anthropology in modern legal development]. Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of state and law. (issue 47), (pp. 309–312) [in Ukrainian]*.
5. Kalynyn, S. (2007). *Problemy antropolohiyi prava v kontekste kryzysa zapadnoho pravoponymanyya [Problems of anthropology of law in the context of the crisis of Western law-making]. Antropolohiya prava: filosofskyi ta yurydychnyy vymiry (stan, problemy, perspektyvy) – Anthropology of law: philosophical and legal dimensions (state, problems, perspectives)*. Lviv: Kraj [in Russian].
6. Kelman, M. S. (2013). *Metodolohiya suchasnoho pravoznavstva: stanovlennya ta osnovni napryamy rozvytku [Methodology of modern jurisprudence: formation and main directions of development]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian]*.
7. Kozyubra, M. (2010). *Pravorozuminnyya: ponyattya, typy ta rivni. [Legal Understanding: Concepts, Types, and Levels]. Pravo Ukrayiny – The law of Ukraine. (4), (pp. 10–210) [in Ukrainian]*.
8. Kuchuk, A. M. (2013). *Fenomen pravovoho politsentryzmu: zahalnoteoretychnyy i metodolohichnyy aspekty [The phenomenon of legal polycentrism: general theoretical and methodological aspects]. Extended abstract of Doctor's thesis. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian]*.
9. Lukyanova, G. Yu. (2013). *Komplementarno-tsilisna kontsepsiya pravorozuminnyya (aspekty zahalnoi teorii) [Complementary-holistic concept of legal thinking (aspects of general theory)]. Extended abstract of candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian]*.
10. Lukyanova, G. Yu. (2015). *Pravorozuminnyya yak kategoriya doktrynalnoi pravosvidomosti [Legal Understanding as a Category of Doctrinal Consciousness]. Naukovyy visnyk Xersonskogo derzhavnogo universytetu – Scientific Herald of Kherson State University. Series: Law Sciences. (issue 6), (Vols. 1), (pp. 19–22) [in Ukrainian]*.
11. Luczkij, R. P. (2017). *Teoretyko-pravovi zasady formuvannya ta rozvytku suchasnoho pozytyvnoho prava [Theoretical and legal principles of formation and development of modern positive law]. Doctor's thesis. Kyiv. [in Ukrainian]*.
12. Nesynova, S. V., Palyeyeva, Yu. S. (2013). *Henezys rozvytku vchen pro pravo i pravorozuminnyya: istoriya i suchasnist [The Genesis of the Development of Laws and Laws: History and Modernity]. Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific herald of Uzhgorod National University. Series: Law. (part 1), (issue 23), (Vols. 1), (pp. 64–67) [in Ukrainian]*.
13. Oborotov, Yu. (2010). *Pravorozuminnyya yak aksiomatychno nachalo (postulat) prava [Understanding as an axiomatic principle (postulate) of law]. Pravo Ukrayiny – The law of Ukraine. (4), (pp. 49-55). [in Ukrainian]*.
14. Plavych, V. P. (2011). *Fenomen prava yak sotsiorehulyator i model pravovoyi diysnosti [The phenomenon of law as a socio-regulator and a model of legal reality]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law. (1), (pp. 9–13). [in Ukrainian]*.
15. *Pravorozuminnyya – fundament yurydychnoyi nauky ta praktyky: Intervyu doktora yurydychnykh nauk, profesora, akademika NAprN Ukrayiny Petra Rabinovycha – holovnomu redaktorovi zhurnalu «Pravo Ukrayiny», doktoru yurydychnykh nauk, profesoru, akademiku NAprN Ukrayiny Oleksandru Svyatotskomu [Legal Understanding – The Foundation of Legal Science and Practice: An Interview with Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine Petr Rabinovich – Editor-in-Chief of the Law of Ukraine Magazine, Doctor of Law, Professor, and Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine Oleksandr Svyatotsky]. Pravo Ukrayiny - The law of Ukraine. (2010), (4), (4-10) [in Ukrainian]*.
16. Ryabovol, L. T. (2019). *Pravorozuminnyya yak kategoriya yurydychnoyi nauky [Legal understanding as a category of legal science]. Porivnyalno-analitychno pravo – Comparative and analytical law. (5), (pp. 47–50). <http://pap.in.ua> Retrieved from http://pap.in.ua/5_2018/11.pdf [in Ukrainian]*.
17. Sytar, I. (2014). *Pravorozuminnyya yak metodologichnyj instrumentarij akulturacijnyx procesiv (u konteksti klasyfikaciyi pravovyx system) [Legal Understanding as a Methodological Toolkit for Acculturation Processes (in the Context of the Classification of Legal Systems)]. Natsionalnyy yurydychnyy zhurnal: teoriya i praktyka – National Law Journal: theory and practice. 40-43. [in Ukrainian]*.
18. Shelestov, K. O. (2010). *Dominuyuche pravorozuminnyya u funkcionuvanni pravovyx system [Dominant legal thinking in the functioning of legal systems]. Extended abstract of candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian]*.
19. Shemshuchenko, Yu. S. (2003). *Aktualni problemy filosofiyi prava. [Actual problems of the philosophy of law]. Problemy filosofiyi prava – Problems of the philosophy of law. (Vols. 1), (pp. 7-9) [in Ukrainian]*.